

ESZMETÖREDÉKEK

KÉTSÉG ÉS REMÉNY.

— Jelentéstanulmány Madách
Ember Tragédiájához. —

A nyelvtudomány kétévtizedes szívós munkájának eredményeképpen az irodalomtörténet ma már nem nyilvánít véleményt középkori, sőt XVI. és XVII. századbeli nyelvemlékek szövegének értelmezése tekintetében, míg a nyelvtudomány legfiatalabb ágának, a jelentéstannak véleményét a szöveg egyes szavainak értelme tekintetében meg nem kérdezte. A XVIII. és XIX. századbeli szövegeknél azonban igen ritkán szokott felvetődni az a probléma, vajon a szavak jelentése az elmúlt 100—200 esztendő alatt nem változott-e meg, illetőleg nem használt-e írójuk közismert szavakat a közhasználattól eltérő jelentéssel. Pedig amint azt az alábbi példák mutatják, e probléma felvetése nélkül akárhányszor tanácstalanul áll az irodalomtörténész egy egyébként teljesen egyértelmű szöveg előtt.

Igy pl. a *civilizáció* (polgárosodás, polgárosulás) szónak Széchenyi fellépése idejében a melioratív etikai színezete volt. Jelen-tette azt a törekvést, amely az alacsonyabbrendű embernek, a „nem-polgárnak az emberi méltóság teljességével egyértelmű polgári jogokat, polgári életszínvonalat akar nyújtani. Ma a *civilizáció* szót, mint a „civilizáció ~ kutúra“ ellentétpárok egyikét, pejoratív etikai színezettel szoktuk használni és azt a szellemi magatartást értjük alatta, amely beéri a korszerű ismeretek külsőségeinek elsajátításával, azok belső tartalma nélkül.

De még egy mai írónak, pl. Móra Ferencnek számos helyét sem értjük meg, ha nem vagyunk tekintettel az író sajátos jelentéstanára. Így pl. a *fényűző* szót Móra a közhasználattól eltérő etikai színezettel látta el, amiről ő maga is számot ad (A Daru utcától a Móra-utcáig, I: 147):

...mióta az új luxusadó-tervezetről olvastam, azóta kissé elszorult szívvel gondolok édesanyámra. Ó Istenem, hát az én szegény édes szülém, aki 30 éves korára már megöszült, elhervadt és úgy maradt, mint a szedett szőlő, akinek életében nem volt egy pihenőnapja és egy piros pántlikányi öröme, — aki mezítláb járt a kútra vízért és papucsban csókolta nagypénteken a Krisztus kóporsóját, — akinek mosóteknőben repedeztek ki az ujjai és a kenyérsütő kemence füstje, korma, ki-kicsapódó lángja marta szét az arcát, — hát ez a bekötött fejű, foltos kék kötőjű, fáradt, szelid kis árnyék, ez tulajdonképpen fényűző teremtés volt, mert egész életén őrizgetett egy selyemkendőt a temetésére? Fanyarul mosolygok, de a szívem egy pillanatra teleszalad fájdalommal, mintha vesszővel vágna végig valaki az édesanyám sírján. Nem veszem senkinek se rossz néven, ha mondvacsinálnak találja ezt a fájdalmat. Hiszen más ember nem tudhatja azt, hogy az én szememben milyen pokolragyogása és gyeheffortyogása van ennek a szónak, hogy: fényűzés.

Csak ha a fényűzés szónak ezt a mórai sajátos etikai peiorisztikus színezetét ismerjük, lesz érthető Móra prózájának számos helye.

Pokolragyogása, gyehennafortyogása van, mint látni fogjuk Madáchnál ennek a rózsailatú rokokó szónak: remény.

*

Madách Ember Tragédiájában van egy szópár, amelynek fel nem ismert, illetőleg félreismert jelentése sokfajta kommentárookra és meddő vitakozásokra adott alkalmat, amelyek egy csapásra megszűnnek, ha a jelentéskutatás eszközeivel nyulunk a problémához. A sok vitára alkalmat adó hely a következőképpen hangzik:

Lucifer:

Hogy csüggedés ne érjen e miatt,
 És a csatától el ne fussatok:
 Egére egy kicsiny sugárt adok.
 Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
 Egész látás, — s e sugár a remény.

(III. szín végsorai).

Voltak, akik iróniát láttak ezekben a sorokban és a színészek ennek megfelelően sátáni kacagással színezték e sorokat. Mások úgy látták, hogy Lucifer jellemének egységét megtöri ez az idézet: egyfelől az emberiség megrontására tör, másfelől a reményt nyújtja nekik segítségül.

Szerintük a fenti idézet minden ellentmondás nélkül, sőt szervesen beleilleszkedik a mű egységébe, ha a *remény* szó madáchi jelentését kutatjuk és megállapítjuk. A remény szóval a többek között a Tragédia I. színében is találkozunk. A kérdéses helyen Lucifer osztályrészét követeli a teremtésből, azon a jogcímen, hogy abban neki is része volt: Isten anyagot teremtett (Gábor főangyal dicsérete szerint), Lucifer tért nyert, — Isten mozgásba hozta az anyagot (Mihály főangyal dicsérete szerint), ez azonban csak ellentétes erők útján volt lehetséges, amelyek közül a negatív erőnek képviselője Lucifer. A teremtés első és második részében való közreműködésére hivatkozik Lucifer, amikor így szól:

Lucifer:

Te anyagot szültél — én tért nyerék,
 Az élet mellett ott van a halál,
 A boldogságnál a lehangolás,
 A fénynél árnyék, kétség és remény.
 Ott állok, hol Te, látod, mindenütt,
 S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?

A fenti idézetben, mint láttuk szintén előfordul a *remény* szó és pedig mint egy fogalmi ellentétpársorozat egyik tagja. Az ellentétpárok első tagja az Istennel áll kapcsolatban, reá vonatkozik, — ezek az *élet*, a *boldogság*, a *fény* és a *kétség*. Az ellentétpárok második helyen álló tagjai Lucifer principiumának tartozékai, — ezek a *halál*, a *lehangolás*, az *árnyék* és a *remény*.

Bizonyára lesznek, akik az utolsó ellentétpár sorrendjének felcserélését metrikai okokkal magyarázzák és a *kétséget* sorozzák be Lucifer

principiumai közé, míg a *reményt* az Urral hozzák kapcsolatba. Szerintünk ez a feltevés nem állhatja meg a helyét. Madách túlságosan keveset tördött a metrikával, amikor az értelemről volt szó, amint ezt annyi kutató többé-kevésbé tapintatos formában ismételten felpanaszolta. De ha éppen ezen a helyen feltámadt volna is és jogait követelte volna Madách lappangó metrikai érzéke, úgy azt az értelem sérelme nélkül ki tudta volna elégténi akként, hogy a kérdéses sort a következőképpen szerkeszti meg: „A fénynél árnyék, a remény s vétség“. (Az *a* nevelő Madách korában vlg. hosszú volt, metrikai szempontból pedig hosszú is, rövid is lehetett).

A fent elmondottak figyelembevételével tehát, véleményünk szerint el kell vetnünk azt a feltevést, amely szerint Madách metrikai okokból cserélte föl a *remény* és *kétség* ellentétpárokat a fenti idézetben.

*

Felmerül most már a kérdés, milyen jelentése volt a *remény* és *kétség* szónak Madáchnál, illetőleg, hogyan illeszkedett bele ezen szók mögötti fogalom Madách bölceleti rendszerébe.

Szerintünk a *remény* szó körülbelül ugyanezt jelentette Madách történetbölceleti rendszerében, mint a „felelőtlen optimizmus“ ma. Jelent tehát egy gondolkodó emberhez méltatlan magatartást, aki a logikailag egyenértékű lehetőségek közül csak az egyiket, a kellemesebbiket veszi számításba, és ugyanakkor figyelmen kívül hagyja, nemlevőnek tekintj a másik, a kedvezőtlen lehetőséget, — tehát meghamisít tényeket, lemond a tényekből önként folyó etikai tettek végrehajtásáról, esetleg stabilizál likvidálásra érett helyzeteket és „reménytelenül“ összeomlik, ha a felelőtlen optimizmussal kikapcsolt *másik* lehetőség következik be. Jelenti tehát a „gondolkodás, a gondolat halálát“, és így szerves kiegészítője a luciferi ellentétpároknak: a *lehangelésnek*, az *árnyéknak*, a *halálnak*. (A *lehangelés* szónak mai szokásainkban „felelőtlen pesszimizmus“ felel meg, és egy a gondolkodó emberhez szintén méltatlan lelki magatartást jelöl meg).

A *remény* szóval ellentétben a *kétség* szó a gondolkodó emberhez egyedül méltó magatartást, az összes megismerhető lehetőségek objektív számbavételét jelenti Madáchnál, amelyből logikusan folynak etikai tettek, amelyek képesek likvidálásra érett jelenségek tudatos és felelősségteljes megszüntetésére, és amely biztosítja az aktív lelki magatartást abban az esetben is, ha a tudatosan számbavett „másik“ lehetőség következik be.

*

Igen messzire vezetne és már az irodalomtörténet körébe tévednénk, ha Madách életéből és korából próbálnánk kianalizálni, hogyan kapott a *remény* és *kétség* szó Madáchnál ilyen etikai determinánsokat. E helyen csak utalunk arra, hogy a „felelőtlen optimizmus“, (*a remény*) akadályozta meg Madáchot abban, hogy likvidálásra már régen megérett házasságot idejekorán felbontsa, és ugyancsak a felelőtlen optimizmus juttatta ugyanebben az időben a nemzetet Világosig. Ugyancsak tárgyunkon kívül esik, hogy ezen szavak etikai determinánsait a Madách-korabeli pesszimista filozófiai rendszerekben is kimutassuk, amelyekben a *remény* szónak ugyancsak a felelőtlen optimizmussal egyenértékű jelentése van,

ahol a remény szintén a tett békója, vagy más szavakkal: „A remény nem ösztönző, hanem kábitószert“.

Mindezeknek a szempontoknak részletes tárgyalását *A kétség és remény szavak jelentése 1772—1867-ig* c. tanulmányunk számára tartjuk fenn. Annyi azonban az eddig elmondottakból is kiténik, hogy a jelentés-tan módszerének alkalmazásával fel lehetett oldani Az Ember Tragédiájának egy sokat tárgyalt látszólagos belső ellentmondását. Így érdemesnek látszik a Tragédia egyéb, látszólagos ellentmondásokat tartalmazó részeinél is ezt a módszert alkalmazni, abból indulva ki: hátha nincs is ellentmondás, hanem csak félreértettük a költőt.

(Szeged.)

Házy Albert

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI FRANCIA NYOMTATVÁNY

Az eddig ismert francia nyomtatványok közül elsőnek az 1707-ben Kassán kiadott *Historie du Prince Ragotzi*¹ című anonym munkát tartották, amelyek eredetét illetőleg különböznek a vélemények.² A kassai nyomtatványt azonban 16 évvel megelőzi egy tiz nyelvű társalgási könyv, melyet *Gazophylacium decem Lingvarum Europaeorum apertum*³ címmel Kassán 1691-ben a sziléziai származású W a r m e r Kristóf adott ki.

W a r m e r Kristófról nem tudunk sokat. 1644-ben született Bulkolukán, tanulmányait Lipcsében végezte, majd Tökésen lelkész lett. 1691-

¹ ... ou la Guerre des Mecontens Sous son Commandement. A Cassovie Chez François Lancelot, au grand Hercule M. D. CC. VII. 12-r, 6 lev. és 346 l. — Nemzeti Múzeum, RMK II. 2284. — V. ö. M. Jezerniczky, Les imprimés en français de Hongrie, Szeged, Études Françaises, 1932.

² Cf. Apponyi: Hungarica II: 347. — Kont: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie, 48. l. — Weller: Die falschen und fingierten Druckorte, Leipzig, 1864, II: 73.

³ ... in quo Non solum Pronunciationes, Declinationes & Conjugationes; sed etiam diversi Dialogi in Sermone Germanico, Polonico, Bohemico, Belgico, Anglico, Latino, Gallico, Hispanico, Italico & Ungarico reperiuntur. Das ist: Neu-eröffneter Schatz-Kasten, Der fürnehmsten Zehen Sprachen in Europa, Darinnen nicht allein die Pronunciationes, Declinationes und Conjugationes in Deutscher, Polnischer, Böhmischer, Niederländischer, Engländischer, Lateinischer, Frantzösischer, Spanischer, Italienischer, und Ungarischer Sprache; Sondern auch unterschiedliche nützliche Gespräche in gedachten Zehen Sprachen zu finden, von allerhand gemeinen Sachen und Geschäften welche täglich in der Haushaltung, in der Kauffmanschaft und andern Verrichtungen, zu Hause und auf der Reise für fallen, sowohl vor die studierende Jugend, als auch allen Liebhabern dieser Sprachen zu Nutz mit sonderem Fleisse geschrieben und zusammen gebracht von Christophoro Warmern Artium Lib. & Lingv. Cultore & p. t. apud Cassovienses Ecclesiaste germanico. Cassoviae, Excudit Johannes Klein, Anno Christi M; Dc; XCI 4-r. 315 l. — Akadémia. — Nemzeti Múzeum: RMK I, 1404. — A Múzeum példánya a 306. lap után megszakad. Ennek a példánynak a címlapján az átragasztott részen kézírással „Ex officina Joannis Schulz anno Christi MDCXCI“ szöveggel van átírva, de a papír alatt „Excudit Joannis Klein“ betűzhető ki.